

**ΟΙ ΧΡΟΝΟΤΟΠΟΙ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΩΝ
ΣΤΟΝ «ΚΑΠΕΤΑΝ ΜΙΧΑΛΗ»
THE CHRONOTOPS OF CERTAIN CHARACTERS
IN “CAPTAIN MICHALIS”**

Κλειώ Παπαδερού
Φιλολόγος
Master εξειδίκευσης στη Διδακτική της Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας, ΠΤΔΕ
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kleiopapaderoy@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μια ερμηνευτική προσέγγιση του μυθιστορήματος του Ν. Καζαντζάκη *Καπετάν Μιχάλης* μέσα από την εφαρμογή της θεωρίας του χρονόπου του Μιχαήλ Μπαχτίν. Η θεωρία αυτή συνίσταται από ένα ειδικό τρόπο με τον οποίο η λογοτεχνική πρακτική διαμορφώνει την αντίληψη της δυναμικής του χρόνου στο χώρο, έχοντας ως βάση τις συνακόλουθες θέσεις του αφηγητή και του αναγνώστη. Βασίζεται επίσης στην αρχή της αδιαιρετότητας του χρόνου και του χώρου, και στην πεποίθηση ότι η εικόνα του ανθρώπου είναι πάντα βαθιά χρονοτοπική. Η εφαρμογή της θεωρίας ενδείκνυται σε πολυφωνικά μυθιστορήματα στα οποία πραγματώνεται ένας ιστορικός διάλογος παρελθόντος παρόντος. Η αναπαράσταση του χώρου και του χρόνου, στοιχεία της μορφής και του περιεχομένου στο μικρόκοσμο του κειμένου, αποτελούν βιώματα του ιστορικού ανθρώπου, του λόγου του των πολιτισμικών του αξιών. Ο χρόνος διαβάζεται στο χώρο έτσι η ιδεολογική ποιότητα των γεγονότων και των προσώπων είναι προϊόν της αλληλεπίδρασης του χωροχρόνου στον οποίο διαδραματίζονται. Στον *Καπετάν Μιχάλη* μέσα από την ηθογραφική μυθοπλασία αναπαριστώνται και εξυμνούνται αξίες και ηρωικές πράξεις κατά την κρητική επανάσταση του 1889. Ο ετεροδιηγητικός παντογνώστης αφηγητής πετυχαίνει μια ελεύθερη διαλογική σχέση ανάμεσα στον αναπαριστώμενο και αναπαριστώμενο κόσμο. Οι χρονότοποι των μυθιστορηματικών ηρώων παίζουν καθοριστικό ρόλο στην απόδοση του ιδεολογικού υπόβαθρου του έργου. Χωρίζονται σε δύο αντιθετικούς άξονες, από τους οποίους ο ένας διατρέχει τη χωροχρονική κατηγορία του ελληνικού στοιχείου, και ο άλλος του τουρκικού. Πρόκειται για μια αντιπαράθεση δύο διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων με πρόσημο θετικό και αρνητικό αντίστοιχα, ηθικό και ανήθικο. Κύριοι εκφραστές τους είναι οι πρωταγωνιστικοί χαρακτήρες του Καπετάν Μιχάλη και του Νουρή μπέη. Ο πρώτος είναι γεννημένος στην Κρήτη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ζει την ευτελιστική και βασανιστική

κατοχή του νησιού από τους Τούρκους. Είναι κληρονόμος του διαχρονικού αγώνα των προγόνων του για ελευθερία και δικαιοσύνη. Τα ιστορικά γεγονότα που διαμόρφωσαν την σημερινή συνθήκη είναι συμπυκνωμένα στην παροντική στιγμή και καθορίζουν τη συμπεριφορά του στο “τώρα”. Γι’ αυτό αντιμετωπίζει με σεβασμό, περηφάνια, ηρωισμό και αυταπάρηση τις κρίσιμες στιγμές της επανάστασης. Οι επιμέρους χρονότοποι καθορίζουν την εκάστοτε συμπεριφορά του. Ο δεύτερος, ο Νουρή μπέης ενσαρκώνει το δεύτερο πόλο της αντίθεσης είναι ο αφέντης των τουρκικών κατοχικών δυνάμεων. Οι μικρότεροι χρονότοποι από τους οποίους περνά του υπαγορεύουν τις αντίστοιχες δικές του εσωτερικές και εξωτερικές αντιδράσεις. Ανάλογα δρουν καταλυτικά τα αξιακά συστήματα των άλλων ηρώων όπως της Εμινέ, του Πολυξίγκη, του Τίτυρου τα οποία είναι προσδιορισμένα χρονοτοπικά. Οι χρονότοποι είναι ζωντανοί, εξελισσόμενοι και οδηγούν τους ήρωες στην εσωτερική τους ωρίμανση. Συμπερασματικά φαίνεται ότι ο κρητικός πολιτισμός οφείλει την ορισμένη ποιότητά του στην οργανική σχέση του με τον τόπο, και στον ιστορικό χρόνο καθώς το παρελθόν ζει στο παρόν ως ζώσα πραγματικότητα σε μια διαχρονία.

Λέξεις κλειδιά

Χρονότοπος, πολυφωνικό μυθιστόρημα, διαλογικότητα, αναπαράσταση, αλληλεπίδραση, αδιαίρετη σχέση παρελθόντος –παρόντος, ιστορικό υποκείμενο, αξίες, ελευθερία, ιστορική μνήμη, δικαιοσύνη, αδικία, αντιθετική διάρθρωση, αντριγιά, μάνα γη, συλλογική μνήμη, μοτιβικοί χρονότοποι, ιστορικός χρόνος.

Summary

The present essay attempts an interpretative approach of N.Kazantzakis novel *C. Michalis* through the application of the theory of chronotop as it was conceived and expressed artistically in literature by M.Bachtin. This theory is consisted by a special way with wich the literary action forms the conception of the time dynamics in space having as a base the predefined narrator’s and reader’s views. It is also based on the principal of the inceparability of time and space and the belief that the image of man is always intrinsically chronotopic. The enforcement of the theoretical category of the time is suitable on a multivocal novel in which a historical dialogue is made between the past and the present. The representation of time and space, elements of the form and the meaning of the novel, are living cultural spots of experience of the historical human subject and his values. Time is read and recognized in space so that the quality of the facts and characters are a product of the time and space interaction in which they act. In *C. Michalis* through the moral fiction narrative historical and heroic facts are revived and praised, which took place in the Cretan revolution in 1889. The narrator achieves a free dialogue between the represented world and the one that undertakes the representation. The chronotops of the characters play a pivotal role in the production of the ideological background of the novel. They are devided in two opposite axes from which the one refers

to the chronological category of the greek cultural type and the other to the one of the Turkish. It is a contraction between a moral and immoral world. The main corespondents of them are the protagonistic characters of C. Michalis and Nourys. The first is born in Crete in 19th century and lives the humiliating and crueling occupation of the island by the Turkish. He is an heir of his ancestors permanent race for freedom. The historical facts that shaped the present conditions are condensed in the present moments and lead his attitude. Therefore he faces the crucial moments with respect, pride and heroism. The smaller chronotops define his reactions at the places he moves each time. The second main person, Nourys stands on the other pole of the contraction being the boss of the enemy. The smaller chronotops from which he passes along the narrative consequence dictate him his own reactions. Similarly, the chronotops of the other characters such as Emine and Polyxigis reveal their particular worldviews and ideologies and they lead them to an interior maturity. In conclusion it is obvious that the Cretan civilization is strongly connected with the historical time and space as the past lives in present as alive reality without any gap.

Key words

Chronotop, multivocal novel, dialogical, representation, interaction, indivisible relation of present and past, historical subject, values, freedom, historical memory, justice, injustice, contrastic structure, bravery, mother earth, social memory, motivic chronotops, historical time.

0. Εισαγωγή

Το έργο του Ν. Καζαντζάκη *Καπετάν Μιχάλης* προλογίζεται από τον ίδιο το συγγραφέα ο οποίος γράφει στην αρχή: όταν άρχισα, τώρα στα γεράματα, να γράφω τον *Καπετάν Μιχάλη* ο κρυφός σκοπός μου ήταν τούτος: να σώσω ντύνοντας το με λέξεις το όραμα του κόσμου, όπως το πρωτοαντίκρισα και το δημιούργησαν τα παιδικά μου μάτια. Και όταν λέω τ' όραμα του κόσμου, θέλω να πω τ' όραμα της Κρήτης." Η δήλωση αυτή καθιστά σαφές ότι ο αναγνώστης έχει να αντιμετωπίσει ένα έργο τοποθετημένο σε συγκεκριμένο τοπικό και χρονικό πλαίσιο, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι για την κατανόησή του και την ουσιαστική σε βάθος πρόσληψη του απαιτείται γνώση της ιστορίας, της τοπογραφίας και της ζωής της Κρήτης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εποχή που γίνονται και κάποιες από τις τελευταίες επαναστάσεις.¹ Το έργο γράφτηκε το 1949-1950 και κυκλοφόρησε το 1950. Μέσα σ' αυτά τα χρονολογικά πλαίσια ήταν σχεδόν αναπόφευκτο ότι θα διαβαζόταν κυρίως ως ιστορικό μυθιστόρημα καθώς το έργο αναπαριστά και εξυμνεί τις αξίες και τις ηρωικές πράξεις, που συνέβαλαν καταλυτικά στην εδραίωση του ελληνικού κράτους και στην παγίωση της εθνικής συνείδησης. Ο συγγραφέας έζησε ως παιδί τις τελευταίες επαναστάσεις και ένιωσε την ατμόσφαιρα του ηρωικού πνεύματος και

ειδικά στο συγκεκριμένο έργο εμπνέεται από την επανάσταση του 1889. Ο ιστορικός της Κρήτης μπορεί εύκολα να διακρίνει το ιστορικό από το μυθικό στοιχείο καθώς αναγνωρίζει στο έργο εικόνες ιστορίας στις περιγραφές των τοποθεσιών της περιοχής του μεγάλου κάστρου αναπαρίστανται πολύ πιστά. Το εκπληκτικό είναι ότι ο Καζαντζάκης με την απaráμιλλη συγγραφική του τέχνη αντλεί από την ιστορία και τη ζωή για να δημιουργήσει τη λογοτεχνική μυθοπλασία του έργου αναπλάθοντας όλα τα πολιτισμικά σημαινόμενα της εντοπιότητας. Με δεδομένη την έντονη παρουσία του χρονικού και λυρικού στοιχείου στην ύφανση της αφηγηματικής μυθοπλασίας προβάλλει χρήσιμη η εννοιολογική και ιστορική προσέγγιση του χωροχρόνου για την ακριβέστερη και ασφαλέστερη αποκωδικοποίηση του περιεχομένου του έργου.

Η έννοια του χρονότοπου ως έννοια της λογοτεχνικής θεωρίας και της φιλοσοφίας επινοήθηκε από τον Μιχαήλ Μπαχτίν.² Ο Μπαχτίν εμπνεύστηκε τον χρονότοπο από τις φυσικές επιστήμες, και συγκεκριμένα από τη θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν στις αρχές του εικοστού αιώνα, η οποία άσκησε τεράστια επίδραση όχι μόνο στη φυσική αλλά σ' όλο το φάσμα των θετικών επιστημών. Ο μαθηματικός Χέρμαν Μινκόφσκι (Hermann Minkowski) μετέφερε στη συνέχεια τη θεωρία του Αϊνστάιν στη γεωμετρία και επινόησε την έννοια του χωροχρόνου. Με τον όρο αυτό ο Μινκόφσκι δηλώνει ένα νέο γεωμετρικό χώρο στον οποίο οι γνωστές τρεις διαστάσεις εμπλουτίζονται από μία τέταρτη, το χρόνο. Έτσι ο χώρος γίνεται αντιληπτός μέσα από τέσσερις διαστάσεις καθώς κάθε σημείο του χώρου είναι ταυτόχρονα και σημείο του χρόνου και κάθε κίνηση στο χώρο είναι ταυτόχρονα και κίνηση στο χρόνο. Η εξέλιξη αυτή επηρέασε σημαντικά και τις ανθρωπιστικές επιστήμες και ειδικά τον Μπαχτίν στη διαμόρφωση θεωρητικών αρχών, βασισμένων στη θεωρία της σχετικότητας, για τη μελέτη και την ερμηνευτική της λογοτεχνίας. Αυτό επιδιώκει να εφαρμόσει στη μελέτη του έργου του Ντοστογιέφσκι χρησιμοποιώντας τους όρους “πολυφωνικό μυθιστόρημα” και “διαλογικότητα”. Εκεί λοιπόν διαπιστώνει ότι η αλλαγή που συντελέστηκε στις θετικές επιστήμες είχε ήδη συντελεστεί στη λογοτεχνία με το έργο του Ντοστογιέφσκι: “Στην πραγματικότητα, τα ασυμβίβαστα στοιχεία του ντοστογεφσκικού υλικού είναι μοιρασμένα σε διάφορους κόσμους και σε διάφορες αυτόνομες συνειδήσεις· δεν βρίσκονται σε ένα μόνον οπτικό πεδίο, αλλά σε διάφορα πλήρη και ισότιμα οπτικά πεδία· και δεν είναι το ίδιο το υλικό, αλλά οι κόσμοι αυτοί οι συνειδήσεις αυτές μαζί με τα οπτικά πεδία τους που συνδέονται σε μία υψηλότερη ενότητα σε δεύτερο, ας πούμε, επίπεδο στην ενότητα του πολυφωνικού μυθιστορήματος.”³ Αλλού συμπληρώνει: “Είναι απαραίτητο να αποδεσμευτούμε από τις μονολογικές εμμονές, για να ιδιοποιηθούμε τη νέα καλλιτεχνική σφαίρα που πρώτος ο Ντοστογιέφσκι αποκαλύπτει, στρέφοντας την προσοχή μας σ' ένα ασύγκριτα πιο περίπλοκο καλλιτεχνικό πρότυπο του κόσμου.” Μέσα σ' αυτήν την προοπτική αναπτύσσει και εντάσσει ο Μπαχτίν την έννοια του χρονότοπου επιδιώκει δηλαδή να μεταφέρει στη μελέτη της λογοτεχνίας αυτή την περιπλοκότερη, αλλά πιο

αληθινή εικόνα για τον κόσμο που αποκάλυψαν αρχικά ο Ντοστογιέφσκι και ο Αϊνστάιν. Ο Μπαχτίν στην εργασία του για το χρονότοπο⁴ υποστηρίζει την ιδιαίτερη σημασία που έχει ο χρόνος και ο χώρος ενός λογοτεχνικού έργου, για τον ξεχωριστό τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας θα παρουσιάσει τον κάθε ήρωα μέσα σε αυτό. Έπειτα η ανάπτυξη του ρεαλισμού, το γεγονός ότι η λογοτεχνία αποδίδει όλο και πιο πιστά την ιστορική πραγματικότητα, βοηθάει στη συγχώνευση του χρόνου με το χώρο καθώς και ο ένας προσδιορίζεται από τον άλλο, ο χώρος της ιστορικοποιείται και ο χρόνος χωροποιείται. Η διαδικασία αυτή πραγματώνεται με ιδιαίτερα ζωντανό τρόπο στον Γκαίτε⁵ ο οποίος συνδέει πάντα τον χρόνο με τον χώρο: όλα όσα έβλεπε τα έβλεπε όχι “sub specie aeternitatis” (υπό το πρίσμα της ενόριας αιωνιότητας), όπως ο δάσκαλός του ο Σπινόζα, αλλά εν χρόνω και υπό την εξουσία του χρόνου, μια εξουσία στην περίπτωση αυτή πολύ δημιουργική. “Όλα από μία υπερβολικά αφηρημένη ιδέα μέχρι το πετραδάκι στην όχθη ενός ρυακιού, έχουν πάνω τους τη σφραγίδα του χρόνου διαποτίζονται από τον χρόνο και χάρη σε αυτόν αποκτούν τη μορφή τους και το νόημά τους. Στον κόσμο του Γκαίτε δεν υπάρχουν γεγονότα, πλοκές, χρονικά μοτίβα που θα μπορούσαν να συμβούν οπουδήποτε ή πουθενά...”. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και στον τρόπο που συλλαμβάνει και αφηγηματοποιεί το μύθο του ο Καζαντζάκης ειδικά στον *Καπετάν Μιχάλη* όπου τα πρόσωπα δεν θα είχαν το συγκεκριμένο τους ήθος αν δεν βρισκόνταν στο συγκεκριμένο χώρο (Κρήτη-Μεγάλο Κάστρο), και στο συγκεκριμένο χρόνο (τέλη 19ου αιώνα). Τα σημεία του χρόνου αποκαλύπτονται εν χώρω, και ο χώρος κατανοείται και μετριέται με τον χρόνο. Κατ’ αυτήν τη λογική συλλαμβάνεται ως ενιαίο σύνολο ο χρόνος στον οποίο διαδραματίζεται ένα γεγονός, και ο τόπος στον οποίο εκτυλίσσεται. Ο Μπαχτίν μάλιστα προχωρεί και θεωρεί το χρονότοπο στοιχείο της μορφής και διακρίνει διαφορετικό είδος χρονότοπου για κάθε λογοτεχνικό είδος, επηρεάζοντας σημαντικά την ιστορία του μυθιστορήματος.

Έτσι μελετά συγκεκριμένες μορφές του χρονότοπου σε κάποια μυθιστορήματα από την αρχαιότητα μέχρι τον δέκατο ένατο αιώνα. Αρχίζει με την ελληνική μυθιστορία στην οποία εντοπίζει τρεις τύπους μυθιστορήματος και άρα τρεις διαφορετικούς χρονότοπους: α) το περιπετειώδες μυθιστόρημα δοκιμασίας⁶ β) το περιπετειώδες μυθιστόρημα της καθημερινής ζωής, γ) το βιογραφικό μυθιστόρημα.

Ο δεύτερος χρονότοπος είναι της αρχαιοελληνικής μυθιστορίας και βρίσκεται στο περιπετειώδες μυθιστόρημα της καθημερινής ζωής, όπως στο “*Σατυρικών*” του *Πετρωνίου*. Ακολουθεί ο βιογραφικός χρονότοπος και ο λαϊκός χρονότοπος ο οποίος δίνει αξία στο “εδώ και τώρα”. Ακολουθεί ο πέμπτος χρονότοπος του ιπποτικού μυθιστορήματος, του απατεώνα, του γελωτοποιού και του ανόητου που συνδέεται όχι με τα υψηλά είδη λογοτεχνίας, αλλά με τα χαμηλά, λαϊκά που τείνουν προς τη σάτιρα και την παρωδία. Ακολουθεί ο έβδομος ο ραμπελαισιανός χρονότοπος, ο χρονότοπος του δρόμου, του κάστρου, του σαλονιού, της κωμόπολης και άλλων

στοιχείων, μέχρι που καταλήγει στην σύσταση διαφορετικών τύπων μεμονωμένων χρονότοπων μέσα σε κάθε έργο που ανακύπτουν κατά την ανάλυση του και βοηθάνε στην εμβάθυνση αυτής ανάλυσης. Πρόκειται για πολλούς μικρούς χρονότοπους, μοναδικούς σε κάθε έργο.

Εκείνο που επίσης παρατηρεί ο Μπαχτίν και το οποίο έχει τεράστια σημασία στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί και επιδρά η λογοτεχνία στο κοινωνικό γίνεσθαι είναι ότι: “Είναι όμως εντελώς απαράδεκτο να κατανοούμε αυτή τη θεμελιώδη μεθόριο ως απόλυτη και αδιαπέραστη. Παρόλη τη μη συγχωνευσιμότητα του αναπαριστώμενου και του αναπαριστώντος κόσμου... είναι αξεδιάλυτα συνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλο και βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση... το έργο και ο αναπαριστώμενος εντός του κόσμος εισέρχονται στον πραγματικό κόσμο και τον εμπλουτίζουν, και ο πραγματικός κόσμος εισέρχεται στο έργο...σε μία συνεχή ανανέωση του έργου κατά τη δημιουργική πρόσληψή του από τους αναγνώστες...”⁷⁷

1. Οι Χρονότοποι των Ηρώων: Καπετάν Μιχάλης, Νουρής, Εμινέ, και Καπετάν Πολυξίγκης στον Καπετάν Μιχάλη του Ν. Καζαντζάκη

Προσεγγίζοντας λογοτεχνικά το έργο γίνεται φανερό ότι αποτελεί ηθογραφική μυθιστορία στα πλαίσια της φιλοσοφικής πεζογραφίας μαζί με αυτοβιογραφικά στοιχεία. Όλο το κείμενο διατρέχει μία συνεχής διπολική αντιπαράθεση δύο εννοιών, του καλού και του κακού, του δικαίου και του άδικου, του ηθικού και του ανήθικου. Σχεδόν όλοι οι ήρωες και ειδικά τα κεντρικά πρόσωπα αποτελούν τα άκρα ενός διπολικού και αντιθετικού συνεχούς που δημιουργεί και απελευθερώνει τα κύρια μηνύματα. Βασικό αντιθετικό ζεύγος αποτελεί ο Καπετάν Μιχάλης και ο Νουρή μπέης εκπρόσωπος του δίκαιου αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας ο πρώτος, και του βίαιου άδικου κατακτητή ο δεύτερος. Ο Καζαντζάκης θέλει στο πρόσωπο του πατέρα του να δώσει μορφή στην αγωνιζόμενη Κρήτη και στο πρόσωπο κάθε αγωνιζόμενου λαού. Η μυθιστορηματική απεικόνιση του Καπετάν Μιχάλη γίνεται μία μύχια εξομολόγηση από το συγγραφέα γεγονότων και περιστατικών της παιδικής του ηλικίας. Ο μυθιστορηματικός τόπος είναι η Κρήτη και μάλιστα το μεγάλο κάστρο, το σημερινό Ηράκλειο, και ο μυθιστορηματικός χρόνος είναι το 1889 την περίοδο της κρητικής επανάστασης. Οι περιγραφές του συγγραφέα για τη μορφή και τα στοιχεία του τόπου σε συνάρτηση με το χρόνο χρησιμεύουν και ως ιδιότυπες πηγές ιστορίας καθώς διασώζουν αυθεντικές περιγραφές καταστάσεων γεγονότων και στοιχείων που ανήκουν πια μόνο στο παρελθόν. Ο ετεροδιηγητικός παντογνώστης αφηγητής έχει τη δυνατότητα της ιστορικής ανασύνταξης όλων των γεγονότων τα οποία θεωρούνται αναγκαία για την οικονομία του έργου, αλλά και των σκέψεων, των ιδεών, των εσωτερικών συγκρούσεων των ηρώων, εφόσον αποτελεί προνόμιο του παντογνώστη αφηγητή η διείδυση στον εσωτερικό κόσμο των ηρώων. Ταυτόχρονα η θέση

αυτή του δίνει το πλεονέκτημα να πλαισιώνει τα συμβάντα μέσα σε ευρύτερα ιστορικά πλαίσια και γεγονότα, διαβεβαιώνοντας μάλιστα τους αναγνώστες του ότι το πρόσωπο που βρίσκεται στο επίκεντρο της αφήγησής του υπήρξε στην πραγματικότητα και όσα διαδραματίζονται είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας. Έτσι πραγματοποιείται μία ελεύθερη, ανοιχτή, διαλογική σχέση ανάμεσα στον αναπαριστώμενο και τον αναπαριστώντα κόσμο, καθώς ο πραγματικός κόσμος εισέρχεται πειστικά στον αναπαριστώμενο τον εμπλουτίζει και εκείνος με τη σειρά του αναδεικνύει τις σημασίες του. Καθοριστικό ρόλο στην απόδοση των βαθύτερων νοημάτων, στα στοιχεία της αφηγηματικής τεχνικής έχουν και οι χρονότοποι των ηρώων με την μπαχτινική έννοια του όρου. Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν τους ιδιαίτερους χρονότοπους των βασικών προσώπων του Καπετάν Μιχάλη, του Νουρήμπεη, της Εμινέ, του καπετάν Πολυξίγκη οι οποίοι χωρίς να χάνουν τη μοναδικότητά τους συναντιούνται και επιδίδονται σε ένα συνδυασμό σχέσεων όπου ο κοινός τόπος και χρόνος ύπαρξης και δράσης υφαίνουν ένα κοινό καμβά που καθορίζει τις επιλογές και πλέκει τη μοίρα τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο ειδολογικός χρονότοπος του έργου είναι διαλογικός.

2. Οι Χρονότοποι του *Καπετάν Μιχάλη*

Ο κεντρικός ήρωας του μυθιστορήματος είναι μία εμβληματική φυσιογνωμία που συναιρεί όλα τα χαρακτηριστικά και τις αρετές της κρητικής ράτσας με κυρίαρχο το σύστημα αξιών του κρητικού αγωνιστικού προτύπου που έχει κύριο στόχο τον αγώνα για την ελευθερία. Ο Καπετάν Μιχάλης είναι Έλληνας, κρητικός, χριστιανός που ζει το 1889, την εποχή που ακόμα η Κρήτη βρίσκεται υπό την τουρκική κατοχή. Η υπερήφανη κρητική ψυχή ήθελε πάντα να ζει ελεύθερη όμως το αγαθό αυτό δεν μπόρεσε να το χαρεί, καθώς μέσα στους αιώνες συχνά βρισκόταν υποδουλωμένη από κάποιο δυνάστη κατακτητή. Κατά την ενετοκρατία η Κρήτη αποτελούσε την αγωνιστική δύναμη αρκετών επαναστατικών κινημάτων (1211-1669) όπως ήταν η επανάσταση των Αγιοστεφανιτών (1212), των Σκορδίληδων και Μελησσιτών (1217), των αδελφών Χορτάτζηδων (1273), του Βάρδα Καλλέργη (1332), του Γ. Κανταολέοντος (1527). Κατά την τουρκοκρατία οι Κρητικοί επίσης δεν έμειναν παθητικά υποδουλωμένοι δίχως αγώνα και θυσία υπέρ της απελευθέρωσης του νησιού τους. Συγκεκριμένα το 1770 εκρήγνυνται η Κρητική επανάσταση του Δασκαλογιάννη και ακολουθεί η Κρητική Επανάσταση του (1821-1830), που ήταν μέρος της ελληνικής επανάστασης του 1821, ενώ ακολούθησαν οι επαναστάσεις του 1841, της περιόδου 1866-1869, του 1878, του 1889 και της περιόδου 1897-1898. Οι συνεχιζόμενοι αγώνες των κρητικών και η αδυναμία της οθωμανικής διοίκησης προκάλεσαν την παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων και οδήγησαν το 1898 στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους υπό την υψηλή επικυριαρχία του σουλτάνου, το κράτος της λεγόμενης "Κρητικής Πολιτείας". Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωτοστάτησε το 1905 στην επανάσταση του Θερίσου πολεμώντας ενάντια στο κράτος αυτό και υπέρ της

Ένωσης με την Ελλάδα. Ο Καπετάν Μιχάλης λοιπόν είναι κληρονόμος όλου αυτού του διαχρονικού αγώνα για ελευθερία, “κουβαλεί μέσα του όλους τους προγόνους” που καθορίζουν και τη δική του στάση απέναντι στον εαυτό του, τη ζωή και την πατρίδα, και του επιβάλλουν να συνταχθεί με το ηρωικό πρότυπο του τόπου του. Έτσι ο χρόνος που ζει ο Καπετάν Μιχάλης γίνεται η μία συντεταγμένη της διαμόρφωσης του χαρακτήρα του. Η άλλη είναι ο τόπος, η Κρήτη, η γενέτειρα του μινωικού πολιτισμού ο οποίος ήταν ειρηνικός και πολύ προοδευτικός και ειδικά το Μεγάλο Κάστρο η όμορφη πόλη που δίνεται με εικόνες εκπληκτικής παραστατικότητας. Η Πλατιά Στράτα, η Χανιώτικη Πόρτα, οι Τρεις Καμάρες, ο μπαξές του πασά είναι τοποθεσίες που ακόμα και σήμερα ακούγονται με τα ίδια ονόματα. Η πόλη την εποχή αυτή έχει στοιχεία ελληνικού και τουρκικού πολιτισμού, όπως χριστιανικές εκκλησίες από τη μία και τουρκικούς καφενέδες και τζαμιά από την άλλη. Δύο λαοί, δύο γλώσσες, δύο αντίθετα αξιακά συστήματα, δύο αντίθετοι πολιτισμικοί κώδικες. Το καλό και το κακό, το καλό υποταγμένο στο κακό. Τα όμορφα δρομάκια, οι κρήνες, οι γέφυρες, τα λιμάνια, τα ιστορικά μνημεία, τα πλούσια γόνιμα χωράφια, η λαμπυρίζουσα, αφέντρα θάλασσα “μαγαρίζονται” από την καταπίεση του βίαιου δυνάστη, υποφέρουν γιατί δεν αφήνονται να διαλαλήσουν και να εξελίξουν ελεύθερα και περήφανα την ελληνική ψυχή τους, την εθνική ταυτότητα τους αλλά αναγκάζονται σε μία συρρίκνωση σ’ έναν εκφυλισμό. Ο πάσχων αυτός επικός τόπος έχει θρέψει τον Καπετάν Μιχάλη, ήταν γι’ αυτόν η μάνα γη που με τον ιδιαίτερο λαϊκό και λόγιο πολιτισμό της τον γαλούχησε με ορισμένα ηθικά και αισθητικά αξιώματα τα οποία αποτυπώνονται σε μία πολύχρωμη γεμάτη μουσικότητα κρητική διάλεκτο και πραγματώνονται σε βιωμένη εμπειρία από τους ανθρώπους-ήρωες. Έτσι η διασταύρωση του ένδοξου αλλά πάσχοντος τόπου και του κρίσιμου γεμάτου χρόνου γίνονται μήτρα που γεννάει τον Καπετάν Μιχάλη με την ορισμένη ηρωική του προσωπικότητα η οποία γίνεται ένα με την Κρήτη. Ο λιτός του λόγος, η βαθιά του σκέψη, η ατσαλένια καρτερικότητα και πίστη στην ελευθερία δεν θα είχαν τόση δύναμη, δεν θα είχαν τη συγκεκριμένη ταυτότητα και ύφος αν δεν συναντιόταν η ζωή του Καπετάν Μιχάλη με τον συγκεκριμένο χώρο, με τον συγκεκριμένο τόπο.

Οι δύο παραπάνω συντεταγμένες οριοθετούν το ιδεολογικό περιεχόμενο του μυθιστορήματος και αποτελούν τον ευρύτερο, κυρίαρχο και μείζονα χρονότοπο μέσα στον οποίο υπόκεινται και αναπτύσσονται διάφοροι άλλοι μικρότεροι εξειδικευμένοι στο συγκεκριμένο έργο, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με πολύ περίπλοκες αλληλεπιδράσεις. Σύμφωνα με τον Μπαχτίν κάθε λογοτεχνικό έργο είναι ένα τεράστιο υφαντό στο οποίο υφαίνονται πολλοί χρονότοποι οι οποίοι απαρτίζουν το έργο. Οι χρονότοποι αυτοί ισοδυναμούν με τα μοτίβα που συνιστούν τους μοτιβικούς χρονότοπους που διαφέρουν από τους ειδολογικούς.

Υπό αυτή την έννοια οι χρονότοποι του *Καπετάν Μιχάλη* απλώνονται σ’ όλη την πλοκή του έργου για να δώσουν ώθηση στην εξέλιξή της. Η αφήγηση αρχίζει με την

αφηγηματική κατηγορία της επικοινωνίας με τη σκηνή κατά την οποία ο Καπετάν Μιχάλης βρίσκεται στο μαγαζί του, κρατάει στα χέρια του το γράμμα του ανιψιού του Κοσμά και είναι πολύ θυμωμένος, γιατί του γράφει πως δεν θα μπορέσει να έρθει ούτε αυτή τη Λαμπρή λόγω των υποχρεώσεών του των μορφωτικών και των προσωπικών. Ο χρονότοπος που δημιουργείται εδώ είναι ο ερχομός κάποιου μηνύματος το οποίο μπορεί να αλλάξει ή να μην αλλάξει την αρχική κατάσταση της αφήγησης. Ο καπετάν Μιχάλης ελπίζει πως ο ανιψιός του θα ερχόταν στην Κρήτη, γιατί έλειπε τα τελευταία χρόνια στη Φραγκιά για να σπουδάσει κι όλο καθυστερούσε την επιστροφή του για τον πρόσθετο λόγο ότι παντρεύτηκε εκεί μία ξένη γυναίκα, μία Οβραία. Οι παρατεταμένες σπουδές και ο γάμος με ξένη αποτελούν για τον Καπετάν Μιχάλη δύο βαριά χτυπήματα ενάντια στην καθαρότητα του αυθεντικού ηρωικού προτύπου που ενσαρκώνει η οικογένειά του. “Μαγάρισε αδέρφι Κωσταρέ, ο κανακάρης ο γιος σου το αίμα μας.”. Ο Κοσμάς είναι κοσμογυρισμένος, σπουδασμένος αλλά δεν έχει απεμπολήσει τα ιδεώδη για τα οποία μάχεται η Κρήτη και θα το αποδείξει όταν, προς το τέλος του έργου, έρχεται και παίρνει μέρος στην ανταρσία κατά των Τούρκων κομίζοντας το νέο πως και η επανάσταση αυτή δεν έχει την αναγκαία υποστήριξη των Δυτικών, επομένως δεν πρόκειται να έχει αίσιο τέλος. Όμως στην αρχή του έργου η απουσία του μακριά από την Κρήτη την ώρα που αυτή χρειάζεται γενναίους άντρες, εξοργίζει τον θείο του δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι η οικογένεια του Καπετάν Μιχάλη δεν έχει αρσενικά για να συμμετέχει πιο δυναμικά στον αγώνα. Ο χρονότοπος αυτός έχει μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση από την αρχή μιας σημασιολογικής βάσης πάνω στην οποία θα στηριχτεί η δομή της αφήγησης. Η σημασιολογική αυτή βάση ορίζεται από τους πόλους μιας αντίθεσης που συνίσταται από τη μία στην πίστη στον αγώνα για την ελευθερία και από την άλλη στην πίστη στην αξία της μόρφωσης: *γράμματα vs αντρεία*. Ο Καπετάν Μιχάλης επισημαίνει ότι σιχάινεται τα γράμματα που φαίνεται μεταξύ άλλων και από την περιφρόνηση στον τύπο που αντιπροσωπεύει ο αδερφός του ο Τίτυρος, που είναι δάσκαλος: “θα καταντήσει κι ετούτος σαν τον μπάρμπα του τον Τίτυρο, δάσκαλος! Ψαλιδόκωλος, μπουμπουνοκέφαλος με γυαλάκια...”. Γι’ αυτόν το μόνο ιερό χρέος που βαραίνει κάθε κρητικό όσο η Κρήτη είναι σκλαβωμένη είναι η συγκέντρωση των δυνάμεων για τον αγώνα της απόσχισης του τουρκικού ζυγού. Βέβαια ο Κοσμάς με τη σύνταξη του, στο τέλος, στον αγώνα και την αυτοθυσία του συναιρεί την αντίθεση και δείχνει ότι οι δύο κόσμοι δεν είναι απαραίτητα αντίθετοι καθώς είναι δυνατόν να ζει ως κοσμοπολίτης εντρυφώντας στη γνώση, τις νέες ιδέες και τα στοιχεία του νεώτερου πολιτισμού και ταυτόχρονα να υπηρετεί έμπρακτα τα υψηλά ιδανικά αφηφώντας τη ζωή του. Παράλληλη αντίθεση βρίσκεται στο ότι ο Κοσμάς έχει παντρευτεί τη Νοεμή που είναι εβραία και εκπροσωπεί το ξένο, το αλλότριο που φέρει τον κίνδυνο να νοθεύσει το γνήσιο και αυθεντικό στον κλειστό εσωστρεφή κόσμο του Μεγάλου Κάστρου και ειδικά στον

ιθαγενή τύπο της οικογένειας του Καπετάν Μιχάλη. Ο μυθοπλαστικός Κοσμάς είναι φτιαγμένος όπως υπονοεί και το όνομά του για να φέρει μέσα του ολόκληρο ένα “κόσμο”, αποτελεί το κοσμικό αντίθετο του Καπετάν Μιχάλη με την έννοια ότι υποδεικνύει ένα άλλο μοντέλο πολιτισμού, πιο φωτεινό, ανοιχτό, κοσμοπολίτικο που φλερτάρει με την πνευματική καλλιέργεια, τις προοδευτικές απόψεις, την ανεξιθροσκειά, την αποδοχή του πολυπολιτισμικού. Αυτός ο κόσμος κατά κάποιον τρόπο ταυτίζεται με τον κόσμο του συγγραφέα ο οποίος συνεχώς ταξιδεύει και ανασαίνει τις ιδιοτυπίες άλλων πολιτισμών, οι οποίες μπολιάζουν τη σκέψη του και εμπλουτίζουν την κρίση του για να σταθεί πιο υπεύθυνα απέναντι στο χρέος του προς τη δική του πατρίδα.

Στη συνέχεια ο Καπετάν Μιχάλης ενοχλημένος δέχεται την πρόσκλησή του Νουρή μπέη στο σπίτι του. Ένας δεύτερος σημαντικός χρονότοπος του Καπετάν Μιχάλη είναι η επίσκεψη σ’ αυτό το τούρκικο σπίτι. Ο αφηγηματικός χρόνος είναι η αρχή σχετικά του μυθιστορήματος, ο αναπαριστώμενος χρόνος είναι άνοιξη, μία μέρα πριν από την οποία είχε προηγηθεί η άφιξη του γράμματος του Κοσμά, και οι σχέσεις μεταξύ τούρκων και κρητικών διατηρούνταν σε ηρεμία. Ο τόπος είναι το αρχοντικό σπίτι του Νουρή μπέη το οποίο συμβολίζει όλα τα χαρακτηριστικά του τουρκικού πολιτισμού τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται σε σχέση αντιθετική με τον κόσμο που εκπροσωπούν τα σπίτια των κρητικών. Η αντιθετική διάρθρωση και σ’ αυτό το χρονότοπο είναι πρόδηλη και με ιδιαίτερο νοηματικό βάρος. Στον ένα πόλο βρίσκεται ο Νουρή μπέης. Ο πρώτος χαρακτήρας αντιπροσωπεύει το ηθικό, το δίκαιο, την μετριοπάθεια, την εγκράτεια, την καρτερικότητα, το ανυπότακτο πνεύμα, την αγνότητα, την ευγένεια. Ο δεύτερος το ανήθικο, το άδικο, τη δειλία, την εκδίκηση, την καθεστηκυία τάξη της βίας. Μια άλλη σημαντική διαφορά μεταξύ τους είναι ότι ο πρώτος είναι χριστιανός και ο άλλος μουσουλμάνος, η κάθε θρησκεία φέρει ένα σύνολο αξιών, μια στάση ζωής διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους. Ο Καπετάν Μιχάλης αποτελεί σύμβολο του αγώνα για το δίκαιο, την αξιοπρέπεια και την ελευθερία, αρχές διαχρονικές της φυλής οι οποίες υπονομεύονται και καταρρακώνονται σ’ όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας. Ο Νουρή μπέης είναι το σύμβολο της αδικίας, είναι ένας θρασύδειλος κατακτητής, που παραπαίει στα πάθη του για εκδίκηση και αντιμάχεται με δήθεν σοβαρές πράξεις. Η σχέση των δύο ηρώων είναι τραγική και υπογραμμίζεται από το συγγραφέα με δυο τεχνάσματα προκειμένου να αναδειχθούν οι επικές πτυχές του χαρακτήρα τους. Έτσι από τη μία πλευρά τους ονομάζει “αδελφοποιτούς”, δημιουργώντας μια άρρηκτη σχέση που στερεώθηκε με αντρικό αίμα, κι από την άλλη πλευρά τοποθετεί ανάμεσα τους μια θελκτική γυναίκα με τη μορφή ενός πειρασμού που δοκιμάζει το χαρακτήρα και των δυο, γίνεται το μήλο της έριδας που μεγαλώνει την ένταση και τη διάσταση μεταξύ τους. Η πληρέστερη έκφραση της αντίθεσης τους σε επίπεδο σκηνοθετικό είναι η μεγαλοπρεπής εμφάνιση του Νουρή μπέη ο οποίος είναι υπέροχα ντυμένος κομψά

με πολυτελή ακριβά άσπρα υφάσματα που μειώνουν ως ένα βαθμό την ανδρεία και την αρρενωπή του φύση. Σε αντίθεση με την λαμπρότητα του Νουρή μπέη ο Καπετάν Μιχάλης απεικονίζεται από την αρχή, σαν ένα άγριο, ατίθασο θηρίο ντυμένο στα πένθιμα μαύρα ρούχα φοράει το μαύρο κροσσωτό μαντίλι, απαραίτητο στοιχείο της παραδοσιακής αντρικής φορεσιάς. Η ενδυματολογική αντίθεση λειτουργεί σε σημασιολογικό και συμβολικό επίπεδο, όπως συμβαίνει και με τη χρωματική αντίθεση των αλόγων τους. Μοιράζονται όμως και ομόλογα χαρακτηριστικά της γενναιότητας, της ρώμης και της τιμής.

Το σπίτι του τούρκου μπέη είναι χώρος που συγκεντρώνει κομβικά σήματα για τον προσδιορισμό των δύο αντίπαλων κόσμων του ελληνικού και του τουρκικού. Ο Τούρκος κατακτητής καλεί εκεί τον Καπετάν Μιχάλη για να του ζητήσει, ο αδερφός του ο Μανούσκακας να μην προσβάλλει την τούρκικη θρησκεία. Τρέφει μεγάλο μίσος προς την οικογένεια του Καπετάν Μιχάλη γιατί ο άλλος του αδελφός, ο Κωσταρές, έσφαξε τον πατέρα του Νουρή μπέη και αναζητά από τότε την ευκαιρία να πάρει εκδίκηση γι' αυτό. Όμως η επιθυμία αυτή βρίσκει σοβαρό εμπόδιο στην ιερή σχέση της αδελφοποίησης που είχαν πραγματοποιήσει ο Νουρή μπέης με τον Καπετάν Μιχάλη πριν πολλά χρόνια, αποτέλεσμα της βαθιάς συμπάθειας που είχε ριζώσει στις καρδιές τους στα παιδικά τους χρόνια οπότε παίζανε μαζί και χαίρονταν τη ζωή με την αθωότητα της τρυφερής ηλικίας. Ο Νουρή μπέης στο σπίτι του, στο οικείο περιβάλλον του, εκδηλώνει με άνεση όλα τα μέσα που συνάδουν με τους τρόπους και τα ήθη που συνδέονται με το τουρκικό πολιτισμικό στοιχείο για να πείσει και να διαφεντέψει τη θέληση του Καπετάν Μιχάλη όπως βολεύει εκείνον. Ο Καπετάν Μιχάλης νιώθει άβολα μέσα σ' αυτό το σπίτι, νιώθει ντροπή να δέχεται τη φιλοξενία του τούρκου, "ο Καπετάν Μιχάλης, με σκυφτό το κεφάλι, ανάσαινε με αναγούλα τον τούρκικο αγέρα". Συμβιβάζεται όμως και παραδέχεται τα αμφίθυμα συναισθήματα "και δεν κάτεχε να τον σκοτώσει, για μπας κι ήθελε να αγκαλιαστούν...". Ο Νουρή επιστρατεύει την Εμινέ την όμορφη γυναίκα του για να θωπεύσει τον Καπετάν Μιχάλη της ζητάει να τραγουδήσει για να ευχαριστήσει τον Καπετάν Μιχάλη παρόλο που αυτό ήταν παρακινδυνευμένο και αντίθετο με τα μουσουλμανικά ήθη. Υποβάλλει έτσι τον Καπετάν Μιχάλη σε μια δοκιμασία χαρακτήρα χρησιμοποιώντας για δόλο, το σύμβολο της άγριας ζωικής ερωτικής σαγήνης και του δαιμονικού πειρασμού. Ο ρόλος της είναι να αναδείξει κυρίως τις πτυχές της προσωπικότητας των δύο βασικών αντρικών μορφών του μυθιστορήματος. Ο Καπετάν Μιχάλης αντιστέκεται αλλά τελικά του λέει: "θα σου κάμω το χατίρι θα παραγγείλω στον αδελφό μου να μην ρεζιλεύει την Τουρκιά".

Ένας τρίτος χρονότοπος του Καπετάν Μιχάλη είναι η περιπλάνηση του στις στράτες του Μ. Κάστρου κατά την επιστροφή του στο σπίτι του, καθώς και σε κάθε διαδρομή που έκανε για να μεταβεί από το ένα μέρος της πόλης στο άλλο. Ο τόπος που γεννιέται και μεγαλώνει ο άνθρωπος παίζει τεράστιο ρόλο στη διαμόρφωση της

ιδιοσυγκρασίας του, έως και της προσωπικότητας του. Το σύνολο των ηθών και εθίμων, η οργανική σχέση με τη φύση, με τη μάνα γη, με την λαϊκή παράδοση και τα αξιακά πρότυπα που μεταφέρει σμιλεύουν άρρηκτους δεσμούς πνευματικούς και ψυχικούς με τον τόπο και τον πολιτισμό του. Τα σημεία απ' όπου περνάει ο Καπετάν Μιχάλης είναι η Πλατιά Στράτα, οι Τρεις Καμάρες, τα σοκάκια, οι εκκλησίες, η Χανιώτικη πόρτα, το βενετσιάνικο συντριβάνι, ο Πλάτανος, η θάλασσα τα "γαλαζόμαυρα" βουνά, ο Γιούχτας, η Σελίνα, ο Ψηλορείτης είναι στοιχεία του κτισμένου και του φυσικού χώρου που συνθέτουν μια τοπογραφία με βαρύ ψυχικό και ηθικό φορτίο, που προσφέρουν ένα δομικό πρότυπο αυτάρκειας, αυτονομίας και ομορφιάς το οποίο δίνει την αίσθηση της πληρότητας και της ευδαιμονίας. Ο αγαπημένος αυτός χώρος ανατροφοδοτεί τις εσωτερικές δυνάμεις του κρητικού, εμψυχώνει και ενδυναμώνει την ιδέα του αγώνα για υπεράσπιση αυτού του απειλούμενου γενέθλιου και ιερού τόπου που την περίοδο της τουρκικής κατοχής γίνεται περιοχή του τραγικού στην οποία συντελείται η καταπάτηση κάθε ανθρώπινης αξίας. Ο Καπετάν Μιχάλης στοιχειοθετεί την ταυτότητά του μέσα από την ταυτότητα του χώρου, ειδικά την ώρα αυτή της άδικης καταλήστευσης του, καθώς ο τόπος φουσκώνει τα στήθη του με περηφάνια αλλά και οργή για την αθέμιτη και ανελέητη στέρηση της ελευθερίας και της ζωής των κρητικών.

Στη συνέχεια ο Καπετάν Μιχάλης φεύγει από το σπίτι του για να πάει στο χωριό του αδελφού του του Μανούσακα να του ζητήσει να μην ντροπιάζει τους Τούρκους. Εκεί ο χρόνος τοποθετείται μετά τη συνάντηση με το Νουρή μπέη και την υπόσχεση που του 'δωσε, ενώ ο τόπος είναι το χωριό Άι-Γιάννης. Ο τόπος είναι ένα παραδοσιακό χωριό εύφορο, βουλιαγμένο όμως και αυτό στα βάσανα της σκλαβιάς, και ο Μανούσακας είναι μια επιβλητική φυσιογνωμία ποτισμένη με τα ιδανικά του πατριωτισμού, της περηφάνιας, της λεβεντιάς, της δικαιοσύνης. Μετά την παρατήρηση του Καπετάν Μιχάλη ο Μανούσακας του εξήγησε τους λόγους για τους οποίους πήρε το γάιδαρο και τον πήγε στο τζαμί να προσκυνήσει. Του θύμισε μάλιστα ότι και αυτός όταν μεθούσε δε λογάριαζε τίποτα και μία φορά έπιασε το Νουρή και τον πέταξε στα κεραμίδια του μαγαζιού του. Ο Καπετάν Μιχάλης συντάχθηκε με τη σκέψη του, τον κατάλαβε και τον άφησε να πράττει κατά την κρίση του αρκεί να μην βλάπτει την Κρήτη. Ο χρονότοπος αυτός φέρνει ουσιαστικά πιο κοντά τα δύο αδέρφια αφού δίνει την ευκαιρία να εκφράσουν τις βαθύτερες σκέψεις και τα συναισθήματά τους και να ομονοήσουν υπερβαίνοντας τις φρόνιμες επιταγές της τυπικής λογικής και των επιταγών του Νουρή μπέη.

Αργότερα μετά από λίγες παράλληλες αφηγήσεις που παρακολουθούν την πορεία των άλλων χαρακτήρων του έργου, όπως το φαγοπότι που οργάνωσε ο Καπετάν Μιχάλης στο υπόγειο του σπιτιού του για να ξεχάσει την Εμινέ, τη συνάντησή του Καπετάν Μιχάλη με τον καπετάν Πολυξίγκη και το ζωηρό διάλογο που δείχνει τη διαφορετική ιδεολογία τους, την επιβολή από τον Πολυξίγκη του Τίτυρου ως γαμπρό

στην ανηψιά του, η πλοκή θέλει τον Καπετάν Μιχάλη να τριγυρίζει πάλι στους δρόμους του Μεγάλου Κάστρου, να περνάει έξω από το σπίτι του Νουρή, σημείο φορτισμένο ψυχολογικά λόγω της Εμινέ, και να καταλήξει στους τουρκικούς μαχαλάδες και συγκεκριμένα “στην Χανιών την πόρτα όπου ήταν ο μεγάλος τουρκικός καφενές με τους τρανούς αγάδες”. Σε αυτόν ο Καπετάν Μιχάλης συναντιέται με τον Νουρή ο οποίος είχε πάει να πει καφέ. Στον καφενέ αυτό που έχει ιδιαίτερη αξία γιατί αποτελούσε το άνδρο της Τουρκίας καθώς λέει ο αφηγητής “σ’ αυτόν γίνονταν τα μεγάλα κονσούλτα, από δω κινούσαν οι τουρκαλάδες... για την κάθε σφαγή... θροιάζονταν τα ομορφότερα τουρκόπουλα, να τερερίσουν τους αμανέδες...”, η παρουσία του Καπετάν Μιχάλη καβαλάρη στη φοράδα του μέσα στον καφενέ παίρνει συμβολικό χαρακτήρα. Αποτελεί άλλο ένα ξεχωριστό σε σημασιολογική βαρύτητα χρονότοπο του Καπετάν Μιχάλη οποίος επαναλαμβάνει εμφαστικά και παραστατικά την υπεροχή του κατακτημένου έναντι του κατακτητή. Ο Καπετάν Μιχάλης ατρόμητος στέκει με τη φοράδα του στη μέση του καφενέ και απαιτεί να βγουν όλοι έξω για να απολαύσει μόνος του τον καφέ του. Ο Νουρή μπέης τον παρακαλάει να μην τον ντροπιάσει, οι τούρκοι φοβούνται και βγαίνουν σπρωγμένοι κι από τα παραινετικά λόγια του γέρου Σελήμ αγά. Έτσι ο Καπετάν Μιχάλης επιδεικνύει τη δύναμη των χριστιανών κρητικών, τη λεβεντιά, το υψηλό ήθος, την αντριγιά για να μην ξεχνούν οι Τούρκοι ότι οι υποταγμένοι είναι αδύναμοι μόνο σε αριθμητικό επίπεδο, ενώ σε ηθικό και ψυχικό είναι θεριά σαν τον Καπετάν Μιχάλη ο οποίος γίνεται η μετωνυμία όλης της Κρήτης συνδέοντας την ατομική με την συλλογική περίπτωση. Ανάλογη με αυτή τη σκηνή στον παραδειγματικό άξονα είναι η επίσκεψη του Καπετάν Μιχάλη στο σπίτι του Νουρή μπέη μετά τον τραυματισμό του στα γεννητικά όργανα από τον Μανούσακα. Ενώ πήγε για να λογαριαστεί μαζί του, να χτυπηθεί, δεν το έκανε, όταν κατάλαβε ότι ο αντίπαλος ήταν σακατεμένος, αδύναμος να αντιμετωπίσει τον Καπετάν Μιχάλη, χωρίς την αλλοτινή του σωματική ρώμη. Τον λυπήθηκε και θεώρησε ότι ήταν ντροπή και ανανδρία να συμμετέχει σε έναν άνισο και άδικο αγώνα. Με ηθική ανωτερότητα δεν καταδέχτηκε τη σύγκρουση παρόλη την αντίθετη επιθυμία του Νουρή μπέη. Είναι κι αυτή η συνάντηση άλλος ένας χρονότοπος των δύο ηρώων γεμάτος σημαντικές σημασιοδοτήσεις που υπογραμμίζουν την αντίθετη κοσμολογία και αξιακό σύστημα που αντιπροσωπεύουν.

Ένας άλλος χρονότοπος αποφασιστικής σημασίας για την εξέλιξη του μύθου συνδέεται με την απόφαση του Καπετάν Μιχάλη να σκοτώσει την Εμινέ μετά τις ντροπιαστικές παρατηρήσεις που δέχτηκε από τον καπετάν Ελιά. “Ένα πράμα σου λέω κι εγώ: Ντρόπιασες σήμερα τ’ ονομά σου, Καπετάν Μιχάλη!”. Το φιλότιμο του Καπετάν Μιχάλη πληγώθηκε θόλωσε ο νους του, κυριεύτηκε από μian ανομολόγητη μανία να ξεπλύνει την ντροπή μια για πάντα, να τιμωρήσει τον αίτιο, να απαλλάξει όλη του την ύπαρξη από τη θηλειά που την εμπόδιζε να δωθεί ολάκερη στον αγώνα για την ελευθερία της Κρήτης. Στον τόπο Κορακίες λοιπόν κατευθύνθηκε όπου

βρισκόταν η Εμινέ η προσωποποίηση του ερωτικού δαίμονα, του ερωτικού πειρασμού που είχε παγιδέψει στη δύναμη της τρεις σπουδαίους άντρες δημιουργώντας ένα ερωτικό τρίγωνο που διατρέχει όλο το έργο με σταθερό σημείο του τριγώνου την ίδια, ενώ στην αρχή της αφήγησης έχει ο Νουρής το τρίτο σημείο και έπειτα ο Πολυξίγκης. Τη σκότωσε μέσα στη νύχτα σε συνθήκες που θα ευνοούσαν άνετα μία κρυφή ερωτική συνεύρεση καθώς τη βρήκε μόνη, ξαπλωμένη, στην αγκαλιά του σκοταδιού, έτοιμη να τον δεχτεί με χαρά. Αυτός όμως προτίμησε να σκοτώσει αυτό το θεριό για να ελευθερωθεί, αν και όχι αβασάνιστα “Ωχ! Μούγκρισε ο άντρας, σείστηκε το κορμί του από τον πόνο, κι ανατράβηξε με ορμή το μαχαίρι, μη δώσει το θάνατο...”.

Η Σελένα είναι το βουνό απέναντι από το Μεγάλο Κάστρο όπου ο Καπετάν Μιχάλης είχε μεταφέρει την οικογένεια του όταν έγινε η σφαγή στην πόλη και όπου κατέφυγε και χρησιμοποίησε ως λημέρι μαζί με τους λίγους άντρες που τον ακολούθησαν στην τελική αναμέτρηση με το ασκέρι των Τούρκων. Το βουνό αυτό προβάλλεται ως ο τελευταίος και πιο κρίσιμος χρονότοπος του Καπετάν Μιχάλη και όλου του έργου. Ο χρόνος έχει ωριμάσει μετά από τις τελευταίες εκδηλώσεις βίας που συνέβαιναν εκατέρωθεν όλο και πιο συχνά, μετά τις συνελεύσεις Τούρκων και Κρητικών χωριστά, μετά την απαλλαγή του Καπετάν Μιχάλη από την Εμινέ, μετά την συνειδητοποίηση ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν θα βοηθήσουν, ήταν η κατάλληλη ώρα η Κρήτη να αναλάβει μόνη της, όπως πάντα, τον άνισο αγώνα για να υπερασπίσει την τιμή και την ελευθερία των παιδιών της. Ο τόπος δεν μπορεί παρά να είναι τα βουνά, σ’ αυτά γράφεται πάντα η ένδοξη ιστορία της χώρας, στις πλαγιές τους βρίσκουν ταμπούρια οι πολεμιστές και ανάβουν οι μάχες. Το μοτίβο των βουνών ως αγωνιστικός τόπος υπεράσπισης τοπικών και οικουμενικών πολιτισμικών αξιών δεν απαντάται μόνο στον Καζαντζάκη αλλά και σε άλλους πεζογράφους (Πρεβελάκης) και ποιητές (Ελύτης “Άξιον Εστί”).⁸ Αποτελεί έκφραση του πολιτισμικού κώδικα της εντοπιότητας κατά το οποίο ο τόπος αναγνωρίζεται ως το κατ’ εξοχήν πεδίο ενεργοποίησης δημιουργίας και ολοκλήρωσης του ατόμου και της κοινότητας. Ο τόπος, τα βουνά είναι φορέας της ιστορικής μνήμης, πάνω τους ο λαός μάχεται φέροντας στην ψυχή τους ως κληρονομημένη ουσία ζωής, όλους τους αιώνες και το απόσταγμα εμπειρίας, σοφίας και ευθύνης που προκύπτει από αυτό. Εκεί ψηλά οι αγωνιστές βλέπουν πιο απρόσωπα, πιο ψυχρά, πιο καθαρά τη ζωή ως ένα δώρο που πρέπει να κατατεθεί σ’ ένα βωμό για να κερδηθεί μια αξία, ένα ιδανικό. Εκεί κατέθεσε τη ζωή του ο Καπετάν Μιχάλης με τα παλικάρια του και τον ανιψιό του τον Κοσμά ο οποίος ανέβηκε στο βουνό αμέσως μετά τον ερχομό του από τη Φραγκιά και συντάχτηκε στον αγώνα στο πλευρό του θείου του τον Καπετάν Μιχάλη, φαίνεται έτσι η αλλαγή που συντελέστηκε στην ψυχή του, η συνειδητοποίηση του πραγματικού χρέους, η ωρίμανση, πράγμα που έγινε και με τον Τίτυρο ο οποίος απαρνήθηκε τα φράγκικα ρούχα και ό,τι συμβολίζουν για να ταχθεί έμπρακτα στον αγώνα. Στην κορυφή της Σελένας σημειώνεται η μεγάλη ηθική

νίκη που βγαίνει από την ηθική ήττα και την υλική νίκη του εχθρού. Είναι μια ηθική νίκη που πετυχαίνουν λίγοι κουζουλοί κρητικοί που βάλανε πάνω από τη ζωή και τις απολαύσεις της το χρέος και διατρανώνουν το σύνθημα “ελευθερία και θάνατος” αφού χωρίς το ένα δεν γίνεται το άλλο.

Στο πρόσωπο του Καπετάν Μιχάλη πραγματώνεται στο μεγαλύτερο βαθμό η έννοια και το αντρικό κρητικό πρότυπο και ιδεώδες της “αντριγιάς” που συντίθεται από χαρακτηριστικά όπως η σωματική ρώμη, (η Βαγγελιώ ονειρεύεται ένα “λεβέντη, ασίκη”, και η Εμινέ δηλώνει ότι ο άντρας που βρίσκεται δίπλα της θέλει να μην έχει ταίρι”) η πολεμική αρετή, η γενναιότητα, η ερωτική ικανότητα, η ικανότητα αυτοελέγχου και τήρησης κάποιων ιερών προτεραιοτήτων, η δυνατότητα δηλαδή να θέτει το συλλογικό συμφέρον πάνω από το ατομικό προκειμένου να διασώζεται η πατρίδα, η τιμή, η δικαιοσύνη. Το περιεχόμενο του όρου *αντριγιά* προσδιορίζει ο συγγραφέας με αφορμή τη μεταμόρφωση του Τίτυρου “πήρε κουράγιο, είδε πως όλο το μυστικό της αντριγιάς δεν είναι να ‘χεις θεόρατο και δυνατό κορμί παρά να ‘χει η ψυχή σου τη δύναμη να παίρνει αποφάση... Ψυχή ‘ναι η αντριγιά, δεν είναι κορμί...”. Τα χαρακτηριστικά αυτά σκιαγραφούν τον τύπο του επικού χαρακτήρα που όπως παρατηρεί ο Μπαχτίν είναι πλήρως εξωτερικευμένος καθώς κάθε εσωτερικό στοιχείο εκφράζεται και γίνεται καθαρό στην αντίληψη των άλλων. Ο επικός ήρωας διακρίνεται για το εξαιρετικό κάλλος, τη σωματική ρώμη, αναζητά το κλέος μέσα από την προσωπική τιμή. Τα επικά στοιχεία συνδυάζονται με τα μυθιστορηματικά. Ο Καπετάν Μιχάλης έχει μια ιδέα για τον εαυτό του που τη μοιράζεται με την κοινότητα, δηλαδή δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην ιδέα που έχει για τον εαυτό του και την εικόνα που έχει σχηματίσει η κοινότητα γι αυτόν, στοιχείο που χαρακτηρίζει τους κλασικούς επικούς ήρωες. Ταυτόχρονα τρέφει τις φαντασιώσεις του, οι οποίες προδίδουν ένα κρυφό ψυχισμό με εσωτερικό βάθος, στοιχεία που διακρίνουν ένα μυθιστορηματικό χαρακτήρα. Είναι ο ήρωας που αγωνίζεται να εκπληρώσει το χρέος του προς τους προγόνους και την ιστορία και ταυτόχρονα να απελευθερωθεί σωματικά και ψυχικά να νικήσει το φόβο, το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της αντριγιάς, μέσα από το θάνατο. Η επιδίωξη είναι να πετύχει μια πολλαπλή απελευθέρωση από τον Τούρκο, από την εσωτερική παρουσία της φωνής των προγόνων, από την Εμινέ που στήνουν προσκόμματα στην αυτενέργεια του, στην εσωτερική του ελευθερία. Με όπλο αυτή την αρετή μπορεί να διαθέσει τη ζωή του όπως και όπου θέλει “δια δέος”, όπως λέει και ο Θουκυδίδης στον “Επιτάφιο”, για την εξόφληση του χρέους στην πατρίδα η οποία ξεπερνά ως οντότητα τον άψυχο γεωγραφικό όρο και μεταγράφεται σε οικείο ζωντανό στοιχείο με το οποίο ο ήρωας και όλη η κοινότητα συνδέεται άρρηκτα, οργανικά είναι η μάνα γη που απλόχερα τους έδωσε τους υλικούς όρους της ζωής και τα άλλα πολιτισμικά στοιχεία, πνευματικά και ηθικά που καθιστούν τη ζωή τους ουσιαστική και πλήρη. Είναι μια σχέση αυτή που χαρακτηρίζει τους πολιτισμούς του τόπου οι οποίοι αντιδιαστέλλονται με τους

πολιτισμούς του χρόνου. Ο τόπος ορίζει την ποιότητα του πολιτισμού ανάλογα με τον τρόπο που οι άνθρωποι θα συσχετιστούν μαζί του. Ο Ελληνικός πολιτισμός είναι πολιτισμός του χώρου οι άνθρωποι συνδέονται αρμονικά με τη φύση και μεταξύ τους, βιώνουν τη ζωή τους ως συνέχεια των προγόνων, μοιράζονται τα αγαθά της ίδιας γης, νιώθουν μια βαθιά συγγένεια με τα πρόσωπα και τα πράγματα, μια βαθιά συλλογικότητα για χάρη της οποίας αξίζει η θυσία για να παραμείνει ελεύθερη και αξιοπρεπής.

3. Οι Χρονότοποι του Νουρή μπέη

Η πρώτη παρουσία του Νουρή μπέη στο έργο γίνεται έμμεσα με την αναφορά του ονόματός του από τον Αλήαγα ο οποίος μεταφέρει στον Καπετάν Μιχάλη την παραγγελία του Νουρή μπέη ότι τον προσκαλεί να πάει στο σπίτι του απόψε. Ο Νουρή μπέης αποτελεί το χαρακτήρα που ενσαρκώνει το ένα σκέλος της κύριας αντίθεσης που κυριαρχεί σ' όλο το έργο. Είναι ο εκπρόσωπος των Τούρκων που στέκεται με αγωνιώδη προσπάθεια για ανωτερότητα απέναντι στους Κρητικούς που συνιστούν το άλλο σκέλος της αντιθετικής σχέσης με κύριο εκπρόσωπο τον Καπετάν Μιχάλη. Όπως παρατηρήσαμε στα παραπάνω ο συγγραφέας στο επίπεδο της οργάνωσης των επιμέρους στοιχείων της αφήγησης ακολουθεί μια οργάνωση του υλικού σε αντιθετικά ζεύγη, συστοιχίες και αντιστοιχίες που συνθέτουν ένα πλέγμα παράλληλων αφηγήσεων με διαφορετική κάθε φορά νοηματική σκοπιμότητα. Ο συγγραφέας ζωγραφίζει το πορτραίτο του Νουρή μπέη πολύ ζωντανά μέσα από παραστατικές, λεπτομερείς περιγραφές της εξωτερικής του εμφάνισης. Η εξωτερική ομορφιά και λεβεντιά τονίζεται μέσα από την αναγνώριση της από τον κύριο αντίπαλό του τον αδελφό-οχτρό του Καπετάν Μιχάλη "...παράξενη ταραχή τον είχε κυριέψει, μπορεί και χαρά, να σμίξει με το μοσκαναθρεμμένο ετούτο μπεγόπουλο... Ένα καμάρι ήταν κι ο άντρας αυτός, κι ας ήταν και Τούρκος, ντόμπρος ήταν, χουβαρντάς, όμορφος, καλόκαρδος...". Ο παντογνώστης αφηγητής παραχωρεί στους ήρωες το προνόμιο να εκφράζουν τον εσωτερικό τους κόσμο με εσωτερική εστίαση η οποία συνδυάζεται με αποσπάσματα εξωτερικής εστίασης. Αυτό εφαρμόζεται και στην παρουσίαση του Νουρή μπέη δημιουργώντας την αίσθηση ότι ο αναγνώστης τον παρακολουθεί εξωτερικά, εσωτερικά, από την οπτική ενός άλλου χαρακτήρα του Καπετάν Μιχάλη, και έτσι ξεδιπλώνεται μπροστά του υποκειμενικά και αντικειμενικά μέσα από μία πληθώρα εικόνων, που πλησιάζει το επικό στοιχείο.

Ο χρόνος που ο Νουρή μπέης ζει και διαφεντεύει το μεγάλο κάστρο είναι ο ίδιος που ζει και ο Καπετάν Μιχάλης τα χρόνια της τουρκικής κατοχής της Κρήτης στα τέλη του 19 αιώνα. Ο τόπος είναι το Μεγάλο Κάστρο όπου ζει από μικρό παιδί και το οποίο έχει αγαπήσει, το θαυμάζει και το θεωρεί κατακτημένο δικό του τόπο. Απολαμβάνει τα προνόμια που δίνει το αξίωμα του μπέη στην κλειστή κρητική κοινωνία της πόλης, επιδιώκει την γαλήνη στις σχέσεις τούρκων και κρητικών για να

μπορούν οι τούρκοι να απομυζούν τον πλούτο του νησιού χωρίς ενοχλήσεις και δείχνει σχετικό σεβασμό στα ήθη και τα έθιμα της λαϊκής κοινωνίας. Μοναδικό του βάσανο και στενοχώρια είναι ο πόνος για το χαμό του πατέρα του που τον έσφαξε ο αδερφός του Καπετάν Μιχάλη, και για αυτό τώρα βράζει το αίμα του για εκδίκηση. Κατά την επίσκεψή του Καπετάν Μιχάλη στο σπίτι του, του φέρεται με διπλωματία, νιώθει τη δύναμη του σπιτονοικοκύρη και παρασύρεται, στην προσπάθειά του να τον πείσει να παραγγείλει στον αδελφό του τον Μανούσακα να μην ντροπιάζει την τουρκιά, και παρουσιάζει μπροστά του τη γυναίκα του την Εμινέ και της Ζητά να τους τραγουδήσει και να τους παίξει μπουζούκι. Ο Καπετάν Μιχάλης θωπεύεται από την άγρια ομορφιά της αλλά δεν το δείχνει. Ο χρονότοπος αυτός δίνει ώθηση διπλή στην εξέλιξη της πλοκής και από την πλευρά του Νουρή μπέη και αυτήν του Καπετάν Μιχάλη και αποκαλύπτει βασικά στοιχεία του χαρακτήρα τους. Διαμορφώνει επίσης τις συνθήκες για να δεχτεί ο Νουρή μπέης την περιφρόνηση της Εμινέ.

Ο Νουρή μπέης στη συνέχεια έφυγε μία βόλτα στα χωράφια και στους δρόμους γύρω από το Μεγάλο Κάστρο για να ξεδώσει ο νους του να αλαφρώσει η ψυχή του από την προσβολή που του προκάλεσε ο Καπετάν Μιχάλης στο σπίτι του όταν εκείνος έσπασε με τα δάχτυλα του ποτήρι ενώ αυτός φοβήθηκε ότι δεν θα μπορέσει. Η περιπλάνησή του αυτή και το πέρασμα ειδικά μπροστά από το τουρκικό νεκροταφείο όπου ξεχώρισε τον τάφο του πατέρα του, του προξένησε μεγάλη ταραχή. Είναι ένας χρονότοπος με ιδιαίτερη σημασία για την ψυχολογία, την εσωτερική δραματικότητα του Νουρή μπέη και τις αποφάσεις που θα πάρει αργότερα. Ο Νουρή μπέης συμμετέχει στη μικρή ομάδα που συνέρχεται στο σπίτι του πασά για συμβούλιο για το θέμα των νέων προστριβών που είχαν αρχίσει ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Ο ρόλος του Νουρή μπέη στον χρονότοπο αυτό είναι καθοριστικός για την τύχη των κρητικών χριστιανών. Η γνώμη του είναι η συνισταμένη των άλλων δύο αγάδων όπου ο ένας θέλει σφαγή και ο άλλος ησυχία. Εκείνος προτείνει να τιμωρηθούν αυτοί που φταίνε αφήνοντας υπονοούμενα για τον Καπετάν Μιχάλη, και η πρότασή του έγινε δεκτή.

Ο επόμενος χρονότοπος του Νουρή μπέη είναι η επίσκεψή του στο σπίτι του Μανούσακα από τον οποίο ζήτησε να μονομαχήσουν μέχρι θανάτου. Η πάλη ήταν σκληρή και ο Μανούσακας μετά από ώρα δέχτηκε μία θανατηφόρα μαχαιριά στα νεφρά και ο Νουρή μπέης ένα βαρύ τραυματισμό στα γεννητικά του όργανα. Έτσι πήρε το αίμα του γονιού του πίσω αλλά με πολύ βαρύ τίμημα. Πραγματοποίησαν και οι δύο τον άθλο με επιτυχία όπως ταιριάζει στο ύψος της δύναμής τους. Στην ουσία όμως ο Νουρή μπέης βγαίνει περισσότερο ηττημένος γιατί η ζωή του χωρίς ανδρισμό είναι για αυτόν μεγάλη ντροπή, αβάσταχτη ειδικά μπροστά στην Εμινέ την οποία έτσι χάνει δια παντός. Η νομοτέλεια του θεσμού της μονομαχίας στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο έφερε το Νουρή μπέη σε αυτό το φρικτό αποτέλεσμα.

Η κατάληξη του φαίνεται στον τελευταίο χρονότοπο του Νουρή μπέη στο έβδομο

κεφάλαιο όταν δέχεται τον Καπετάν Μιχάλη στο σπίτι στη φάση που δεν είχε αναρρώσει αρκετά ακόμα. Τότε εκεί ο Καπετάν Μιχάλης ενώ πήγε για να τον δει και ίσως για να χτυπηθούν τελικά δεν θεώρησε τίμιο να αναμετρηθεί με ένα σακάτη. Αυτός ο οίκτος και η περιφρόνηση που ένιωσε ο Νουρή μπέης ήταν το τελειωτικό του χτύπημα. Η τουρκική πλευρά έτσι δέχεται συνεχείς μικρές ήττες οι οποίες εξισορροπούν την ανισότητα των κρητικών σε υλικές δυνάμεις.

Μέσα από τον Νουρή μπέη ο Καζαντζάκης προσεγγίζει και ανοίγει τον κόσμο του αντιπάλου των Τούρκων και του πολιτισμού τους. Όπως ο Όμηρος παρουσιάζει την αντίθετη πλευρά, τους Τρώες, εισχωρώντας στις εσώτερες πτυχές της ατομικής και κοινωνικής τους ζωής, αποκαλύπτοντας και τονίζοντας την ανθρώπινη διάστασή της, τον τρόπο ζωής, τις αξίες και τις αρχές, για να δείξει τις ομοιότητες των δύο μερών και επομένως τον παραλογισμό και την αδικία του πολέμου, παρόμοια ο Καζαντζάκης προβάλλει τα κοινά θετικά στοιχεία των εκπροσώπων των δύο μερών, για να καταδειχθεί η τραγικότητα του πολέμου. Ο Νουρή μπέης μπορεί να παραλληλιστεί με τον Έκτορα.

4. Ο Χρονότοπος της Εμινέ

Στην κορυφή των δύο ερωτικών τριγώνων βρίσκεται η Εμινέ, η όμορφη Κερκέζα Σγυναίκα του Νουρή μπέη. Είναι ένα πλάσμα χωρίς πρόσωπο λειτουργεί περισσότερο ως σύμβολο, ως ενσάρκωση μιας υπεράνθρωπης ή μιας ζωικής δύναμης. Ο αναγνώστης την γνωρίζει για πρώτη φορά, στην αρχή σχεδόν του μυθιστορήματος μέσα από το κουτσομπολιό των γειτόνων του Καπετάν Μιχάλη, και από κάποιες παρατακτικά συνδεδεμένες φράσεις καταλαβαίνει τα κύρια χαρακτηριστικά της τα οποία κατά πολύ και αυτά αφήνονται στη φαντασία του, “όμορφη ναι λέει η σκύλα και είκοσι χρονών και άγρια”. Ο χρονότοπος που την φανερώνει και την εντάσσει στη δράση είναι η παρουσία της στο σπίτι του Νουρή μπέη όταν πηγαίνει εκεί ο Καπετάν Μιχάλης και ο Νουρή μπέης την φωνάζει για να τους παίξει μπουζούκι. Κατάγεται από μία χώρα με ελεύθερα ήθη όπου οι γυναίκες καβαλάνε τα άλογα όπως οι άνδρες, πολεμούν πλάι τους και αναπτύσσουν ελεύθερα σχέσεις ερωτικές. Εκείνη όμως δεν μπόρεσε να ζήσει σ’ αυτό το πλαίσιο κοινωνικών θεσμών γιατί ο κύρης της την πούλησε σε ένα γέρο πασά στην Πόλη από τον οποίο την έκλεψε αυτός ο κρητικός μπέης ο Νουρή. Έτσι στερήθηκε την ελευθερία και τις πλούσιες εμπειρίες της ζωής που θα μπορούσε να αποκτήσει. Δεν έλαβε καμία μόρφωση και δεν μεγάλωσε σε ένα υγιές οικογενειακό περιβάλλον που θα μπορούσε να τις μεταδώσει ηθικές αξίες και αρχές, δεν έχει γύρω της υγιή πρότυπα για να ενστερνιστεί και να ακολουθήσει. Ο χρόνος που η τύχη τη φέρνει στην Κρήτη όπου είναι περίοδος κατοχής, τα ήθη είναι αυστηρά και οι αξίες που ορίζουν τις ψυχές των ανθρώπων πολύ υψηλές, ο πατριωτισμός, η ελευθερία, η τιμή, η δικαιοσύνη. Τα στοιχεία αυτά είναι εκ διαμέτρου αντίθετα με τον κόσμο, το πνεύμα, τον εσωτερικό πολιτισμό, τις προτεραιότητες

της Εμινέ· είναι στοιχεία ασυμβίβαστα. Η Εμινέ αποτελεί απειλή ολόκληρου του αξιακού συστήματος του κρητικού πολιτισμού. Ο πειρασμός της ηδονής και της σαρκικής απόλαυσης δεν αντιμετωπίζεται τόσο από την άποψη της χριστιανικής αμαρτίας, αλλά απορρίπτεται γιατί έρχεται σε σύγκρουση με το αγωνιστικό φρόνημα. Για αυτό άλλωστε η βάφτιση της και ο γάμος της με έναν Έλληνα καπετάνιο δεν μπορεί να άρει το τεράστιο χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στις δύο εικόνες, την εικόνα του θηλυκού ερωτικού ζώου, χωρίς ουσιαστικό ενδιαφέρον ούτε για τους άλλους, ούτε για την Κρήτη, ούτε για το μέλλοντα άντρα της “και, μήτε για την Κρήτη νοιάζονταν μήτε για τους καπετάν Πολυξίγκηδες, μήτε για τους Χριστούς κι αγίους”, με την εικόνα της κρητικής ελληνίδας γυναίκας και μάνας. Ο Καπετάν Μιχάλης αισθάνεται αυτή την κραυγαλέα αντίφαση και το ασυμβίβαστο αυτού του κώδικα αξιών για αυτό οδηγείται στη δολοφονία της. Έτσι η Εμινέ αναδεικνύεται σε μια έντονα τραγική φυσιογνωμία παγιδευμένη στα πάθη τα δικά της και των αντρών που ρίχνει στα δίχτυα της. Παρόλο τον ελευθεριάζοντα χαρακτήρα της, τα χαλαρά ήθη που την διέπουν, τους ατίθασους και ανεξάρτητους τρόπους της “Ο,τι θέλω κάνω· συλλογίζονται· θέλω τον ανεβάζω στο στρώμα μου, θέλω... Γυναίκα δεν είμαι; ό,τι θέλω κάνω!”, όμως δεν μπορεί να ξεφύγει από το πάθος της για τον Καπετάν Μιχάλη, πράγμα που ισχύει και για τον ίδιο. Αυτό μεταγράφεται στις υλικές απολαύσεις που στέκονται εμπόδιο στον αγώνα του Καπετάν Μιχάλη για την υπεράσπιση των υψηλών ιδεωδών της πατρίδας που απειλούνται για χρόνια. Είναι ανάγκη να τα νικήσει για να προχωρήσει. Η Εμινέ έτσι φονεύεται στην πιο τρυφερή ηλικία της, αυτή που τόσο προκλητικά, σχεδόν επιδεικτικά ροφούσε τους χυμούς της ζωής, την χάνει, αποκόβεται βίαια, απότομα, τραγικά από τη ζωή, σαν μια παραφωνία σε ένα σύνολο από άλλο μουσικό έργο. Στα πλαίσια της συζήτησης του θέματος της επιδράσης των ομηρικών επών στην επεξεργασία και παρουσίαση του μυθιστορηματικού υλικού του Καπετάν Μιχάλη, η Εμινέ μπορεί να παραλληλιστεί με το ρόλο της Βρισηίδας και της Χρυσηίδας στην *Ιλιάδα*, δηλαδή γενικότερα της γυναίκας που επηρεάζει ολέθρια την ζωή των πολεμιστών. Στην αρχή της *Ιλιάδας* ο Αγαμέμνωνας παίρνει βίαια τη Βρισηίδα από τη σκηνή του Αχιλλέα με αποτέλεσμα αυτός να θυμώσει να κυριευτεί από τη μάνητα και να απομακρυνθεί από τη μάχη αφήνοντας την ελληνική πλευρά αβοήθητη. Κατ’ ανάλογο τρόπο η Εμινέ είναι υπεύθυνη τόσο για τη ρήξη ανάμεσα στον Καπετάν Μιχάλη και τον καπετάν Πολυξίγκη, όσο και για το ότι ο πρώτος εγκαταλείπει την μάχη στο μοναστήρι στα χέρια των τούρκων. Σύμφωνα με την κοσμολογική θεώρηση του Καζαντζάκη η γυναίκα ταυτίζεται με την υλική διάσταση των πραγμάτων, είναι το γήινο στοιχείο ενώ ο άντρας συνδέεται με την πνευματικότητα και τον αγώνα να την κατακτήσει. Δεν είναι τυχαίο ότι στα περισσότερα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη τα βασικά γυναικεία πρόσωπα πεθαίνουν. Βέβαια με αυτήν την πράξη λυτρώνεται και από το πάθος του για αυτήν που τον εμποδίζει να δοθεί ολοκληρωτικά στην Κρήτη. Ήταν ένα πάθος που είχε αρχίσει να τον βγάζει

από το δρόμο του καθήκοντος, όπως φαίνεται όταν ο Καπετάν Μιχάλης μαθαίνει ότι την απήγαγαν οπότε εγκαταλείπει τη θέση του έξω από το μοναστήρι του αφέντη χριστού για να τη σώσει, με ολέθρια αποτελέσματα για το μοναστήρι. Οι ενοχές για τον αφανισμό του μοναστηριού αφύπνισαν βαθιά το αίσθημα της ευθύνης, και κίνησαν το μοχλό για την ηθική αποκατάσταση της ζημιάς, που κινδύνευε να υπονομεύσει τον αγώνα σε όλη την Κρήτη. Ο Καπετάν Μιχάλης έτσι προχωρεί σε μία δοκιμασία αναμέτρησης με την αιτία της αδυναμίας. Η Εμινέ θυσιάζεται, γίνεται ο αμνός της θυσίας στην καθαρότητα της φυλής. Η κορυφαία γωνία του ερωτικού τριγώνου καταλύεται και οι ήρωες Καπετάν Μιχάλης και καπετάν Πολυξίγκης ελαφρύνουν από το βάρος του ερωτικού πάθους. Στο πλέγμα των σχέσεων που αναπτύσσεται ανάμεσα σε αυτούς τους χαρακτήρες ο θάνατος είχε θέση αναγκαία, θέση τιμής.

5. Οι Χρονότοποι του Καπετάν Πολυξίγκη

Ο καπετάν Πολυξίγκης είναι φίλος και συναγωνιστής με τον Καπετάν Μιχάλη, χαρακτήρας που συνδυάζει το ηρωικό ήθος με την τακτική να απολαμβάνει τις ζωικές αξίες της ζωής. Είναι γενναίος, πατριώτης, φιλότιμος, περήφανος, λεβέντης, πονάει την Κρήτη, πιστεύει και ονειρεύεται την απελευθέρωσή της, όμως ταυτόχρονα σε περιόδους ηρεμίας στις σχέσεις ελλήνων και τούρκων δεν απαρνιέται τις χαρές της ζωής. Απολαμβάνει κάθε βράδυ την καλή παρέα, το καλό φαγητό και τις γυναίκες. Είναι αυτός που θα αντικαταστήσει τον Νουρή μπέη στη διεκδίκηση της Εμινέ, πέφτει στα δίχτυα της τη μέρα του σεισμού όταν εκείνη πετάγεται στο δρόμο “ξέσκεπη, ξεχτένιστη, ξυπόλητη” και “πώς να ξεχωρίσει τη ζωή από το θάνατο;”. Ο δεύτερος χρονότοπος, η συνάντηση του Πολυξίγκη με την Εμινέ έγινε μία νύχτα που ο καπετάν Πολυξίγκης περνούσε κάτω από το μπαλκόνι της. Εκείνη τη νύχτα η Εμινέ προσκάλεσε και προκάλεσε ερωτικά τον Πολυξίγκη στο δωμάτιό της. Στη φάση αυτή το γόητρο του Νουρή μπέη είχε ήδη πληγωθεί στα μάτια της Εμινέ, η οποία έτσι κι αλλιώς δεν έθετε μέσα της ηθικούς φραγμούς και δεσμεύσεις απέναντι σε κανέναν ερωτικό της σύντροφο. Λειτουργούσε μόνο για τον εαυτό της για την ικανοποίηση των δικών της αναγκών πέρα από κάθε έννοια σεβασμού και τιμής. Ο Πολυξίγκης ήταν για αυτήν το αναγκαίο υποκατάστατο του Καπετάν Μιχάλη τον οποίο δεν μπορούσε να φτάσει “τον Νουρή τον σιχάθηκα - τον Καπετάν Μιχάλη, που να τον βρω, καλός είναι και τούτος!... Άλλον ήθελα,... μα αυτός είναι άγριος, ακατάδεκτος, δεν ζυγώνει...” (σελ. 171). Η απόφαση του καπετάν Πολυξίγκη να την παντρευτεί αφού γίνει χριστιανή τον φέρνει σε πλήρη διάσταση με τον Καπετάν Μιχάλη ο οποίος οργίζεται εναντίον του ειδικά όταν του ζητά να γίνει κουμπάρος κατά την επιθυμία της Εμινέ.

Ο καπετάν Πολυξίγκης γίνεται ο ερωτικός αντίζηλος του Καπετάν Μιχάλη και την αντιπαλότητα τους τροφοδοτεί συνεχώς η Εμινέ. Παρόλα αυτά την κρίσιμη ώρα του

ξεσηκωμού που οι κρητικοί ανέβηκαν στα βουνά να πολεμήσουν τους τούρκους ο καπετάν Πολυξίγκης προτάσσει το καθήκον του να υπερασπιστεί την Κρήτη. Με ζωηρό το χρέος του πατριώτη στην ψυχή του φέρεται με σύνεση, αυταπάρνηση, δυναμισμό και μεγαλοφροσύνη. Θέτει το συλλογικό συμφέρον πάνω από το ατομικό και συναντιέται με τον Καπετάν Μιχάλη στην κορυφή της Σελένας. Ενώ παραδέχεται την προσωπική έχθρα που τον χωρίζει από τον Καπετάν Μιχάλη μετά τη δολοφονία της Εμινέ, τον συμβουλεύει να σώσει τον εαυτό του γιατί τον χρειάζεται η Κρήτη “Η Κρήτη ακόμα, να πάρει ο διάολος, σ’ έχει ανάγκη”. Απαλλαγμένοι κι οι δυο από το δαίμονα της Εμινέ ενώνουν τις δυνάμεις τους για να υπηρετήσουν το δαίμονα της Κρήτης. Στο συνταγματικό άξονα η ανάπτυξη της δράσης προωθείται αβίαστα από την ίδια τη δύναμη των πραγμάτων. Στον παραδειγματικό άξονα αναφέρεται μέσα από τη σύζευξη διαφόρων επιπέδων ο φιλοσοφικός μύθος της αυθυπέμβασης του ανθρώπου, της συνεχούς ανόδου του ανθρώπου προς το Θείο μέσα από συνεχείς δοκιμασίες οι οποίες διατρανώνουν το θρίαμβο σε ηθικό επίπεδο, παρόλη την αποτυχία σε επίπεδο υλικής αναμέτρησης με τον εχθρό. Ο καπετάν Πολυξίγκης είναι ζωντανός φορέας των αξιών του κρητικού πολιτισμικού προτύπου είναι η άλλη η αθέατη όψη του Καπετάν Μιχάλη, η εύθυμη πλευρά του, η μερακλίδικη που ξέρει να χαίρεται τη ζωή με τις ζωικές αισθήσεις, οι οποίες ζυγιάζονται και υποτάσσονται στη δύναμη του νου όταν το καλεί το καθήκον, όταν η πατρίδα, η ελευθερία, η αξιοπρέπεια πρέπει να μπουν μπροστά. Τότε ο καπετάν Πολυξίγκης αφήνει το κορμί για να το θυσιάσει στο βωμό των πιο υψηλών ιδανικών εκείνων που δίνουν αξία στον άνθρωπο.

Στα διάφορα αφηγηματικά και σημασιολογικά επίπεδα οι χρονότοποι των ηρώων λειτουργούν ως δυνάμεις κινητοποίησης ορισμένης ποιότητας δράσης από την οποία συντίθενται η ποιότητα των χαρακτήρων και των πράξεων τους. Κάποιοι από τους κύριους σημασιακούς κώδικες που αποκαλύπτονται μέσα από την ποιότητα αυτών των χαρακτήρων είναι αξίες που περικλείονται στον καζαντζακικό όρο “κρητική ματιά” (“Αναφορά στον Γκρέκο”). Δεσπόζουσα θέση ανάμεσα τους έχει η ανδρεία, η μεγαλοσύνη της ανθρώπινης ψυχής να κοιτάζει όρθια στα μάτια τη μοίρα της, να της αντιστέκεται και ταυτόχρονα να συμφιλιώνεται μαζί της χωρίς να υποτάσσεται. Είναι συνειδητός ο αγώνας της μεταμόρφωσης του ανθρώπου από σκουλήκι σε πεταλούδα, η μεταφορά σε μια οντότητα ακέραιη που ισορροπεί άνετα ανάμεσα στην ύλη και το πνεύμα, το φυσικό και το μεταφυσικό, στη ζωή και το θάνατο. Όλα αυτά μέσα από μια πληθώρα αφηγηματικών τεχνικών με δεσπόζουσα την αντίθεση, σε επίπεδο φράσης, πρότασης, παραγράφου και μεγαλύτερων κειμενικών ενότητων.

Βασική διάσταση στη σημαντική που εκφράζεται είναι η διαδικασία μεταμόρφωσης των ηρώων, μιας εξέλιξης εσωτερικής προς μια ωρίμανση συνειδησιακή, μια άνοδο σύμφωνη με τα γνωστά υπαρξιακά και κοσμολογικά σχήματα του Καζαντζάκη:

αγώνας αυθυπέρβασης -άκρα ελευθερία, ανοδική πορεία της ύλης – μετουσίωση – πνευματοποίηση, συμπαράταξη στον αγώνα του Θεού. Ο αγώνας των κρητικών είχε τη συμπαράσταση του Θεού με κύριο άγιο προστάτη στο Μεγάλο Κάστρο τον Άι-Μηνά. Ειδικά ο Καπετάν Μιχάλης περνάει από αυτές τις αλλαγές γιατί η πορεία του είναι σύνθετη, πολυπρισματική. Διαφεύδει τον αναγνώστη 2-3 φορές δεν φτάνει στην υπέρβαση αβασάνιστα, ως άνθρωπος αντιμετωπίζει δυσκολίες λόγω των αδυναμιών του (γίνεται αδελφοχτρός μ' ένα τούρκο, ερωτεύεται την Εμινέ, τη σώζει). Ενσαρκώνει πολλά πρόσωπα ως τραγικός ήρωας έρχεται σε συγκρούσεις, αλλά πάντα παρόλες τις δυσκολίες επιπλέει στην επιφάνεια ο διψασμένος “Οδυσσέας” για επιστροφή στον δικό του κόσμο τον ελεύθερο, τον οικείο, τον πλούσιο σε ανώτερα μορφώματα πολιτισμού για χάρη του οποίου αξίζει η θυσία. Μια θυσία για χάρη της ατομικής και συλλογικής ανάγκης. Το υποσυνειδητό της ατομικής μνήμης συνέχεται με το υποσυνειδητό της συλλογικής μνήμης αναδεικνύοντας την τραγική υφή των χαρακτήρων και ανοίγοντας το δρόμο για μια κοινωνιολογική ανάγνωση του μύθου. Η στενή συνάρτηση της ατομικής με τη συλλογική περιπέτεια αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του καζαντζακικού μυθιστορήματος και προδίδει μια θεμελιακή αρχή του κρητικού πολιτισμού. Ο αγώνας αυτός υπερβαίνει συμβολικά το χρόνο και τον τόπο εκφράζει, εμπνέει και υποστηρίζει διαχρονικά τον αγώνα κάθε ανθρώπου και κάθε κοινωνίας για δικαιοσύνη και ελευθερία σε ένα χρονότοπο του “εδώ” και του “τώρα”.

Σημειώσεις

1. Κρητικές Επαναστάσεις: Η Κρήτη αποτελεί την αγωνιστική δύναμη αρκετών επαναστατικών κινήματων κατά την περίοδο της ενετικής και τουρκικής κυριαρχίας. Στην Τουρκοκρατία ενδεικτικά το 1770 ανδρώνεται η Κρητική Επανάσταση του Δασκαλογιάννη, ακολουθεί η κρητική επανάσταση του 1821-1830, ενώ ακολούθησαν οι επαναστάσεις του 1841, της περιόδου 1866-1869, του 1878 του 1889 και της περιόδου 1897-98 και το 1905 η επανάσταση του Θερίσου όπου πρωτοστάτησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.
2. Μιχαήλ Μπαχτίν: Ρώσος κριτικός της λογοτεχνίας και φιλόσοφος (1895-1975). Με το έργο του εισήγαγε στη μελέτη της λογοτεχνίας τις έννοιες της διαλογικότητας, της πολυφωνίας, του καρναβαλικού στοιχείου, του χρονότοπου. Επηρέασε πολλούς άλλους επιστημονικούς κλάδους.
3. Μιχαήλ Μπαχτίν, *Ζητήματα ποιητικής Ντοστογιέφσκι*, μτφ Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, επιμ. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, επίμετρο Δημήτρης Τζιόβας, Πόλις, Αθήνα 2000, σελ 26-27.
4. Ελλην. Μτφ: Μιχαήλ Μπαχτίν, “Το μυθιστόρημα μαθητείας και η σημασία του στην ιστορία του ρεαλισμού. Προς μια ιστορική τυπολογία του μυθιστορήματος”, στο “*Δοκίμια ποιητικής*”, μτφρ Γιώργος Πινακούλας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σελ. 7-75.
5. Στην ανάπτυξη του ρεαλισμού διαδραματίζει, κατά τον Μπαχτίν, εξέχοντα ρόλο ο Γκαίτε: “Μια από τις κορυφαίες Θεάσεις του ιστορικού χρόνου στην παγκόσμια λογοτεχνία επιτεύχθηκε από τον Γκαίτε”: “*Δοκίμια Ποιητικής*”.

6. Στο περιπετειώδες μυθιστόρημα δοκιμασίας μπορούν να ενταχθούν αρκετά μυθιστορήματα, που γράφτηκαν από τον δεύτερο μέχρι τον έκτο αι.μ.Χ. όπως τα “Αιθιοπικά” του Ηλιδώρου, “Λευκίππη και Κλειτοφών” του Αχιλλέα Τάτιου, “Χαιρέας και Καλλιρόη” του Λαρίωνα, “Δάφνης και Χλόη” του Λόγγου.
7. Μ. Μπαχτίν, “Μορφές του χρόνου και του χρονότοπου στο μυθιστόρημα”, Άπαντα, τομ. 3, Μόσχα 2012, σελ 341.
8. Ο. Ελύτης, “Αξιον εστί”, *Τα Πάθη: ψαλμός Ε'* (“Τα θεμέλια μου στα βουνά! και τα βουνά σηκώνουν οι λαοί στον ώμο τους! και πάνω τους η μνήμη καίει άκαυτη βάτος.”) βλ. Ε. Γ. Καψωμένος, Πολιτισμοί του χώρου και του χρόνου”, Επιστημονική ανακοίνωση στο Ι΄ Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Εισαγωγικός Λόγος (Χανιά, 1 Οκτωβρίου 2006 –Πρακτικά).

Βιβλιογραφία

- Καζαντζάκης, Ν. (1961) *Αναφορά στον Γκρέκο*, Αθήνα, Καζαντζάκη.
- Καψωμένος, Ε.Γ. (2004) *Αφηγηματολογία θεωρία και μεθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Αθήνα, Πατάκη.
- Κουκουλομάτης, Δ. Ι. (2002) *Παιδαγωγικές Ψυχολογικές και φιλοσοφοκές ανιχνεύσεις σε κείμενα της Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Μπαχτίν, Μ. (2014) *Δοκίμια ποιητικής*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Μπίτον. Ρ. (2009) *Ο Καζαντζάκης Μοντερνιστής και Μεταμοντέρνος*, επιμ. Σ.Ν. Φιλιππίδης, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Νικολουδάκη-Σουρή, Ε. (2003) *Δώθε από τις Γραμμές*, Αθήνα, Έλλην.
- Φιλιππίδης, Σ. Ν. (1997) *Τόποι-Μελετήματα για τον αφηγηματικό λόγο επτά νεοελλήνων πεζογράφων*, Αθήνα: Καστανιώτης, 31-54.
- Beaton R. (επιμ.) (2010) *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη*, Ηράκλειο, ΠΕΚ.